

AZERBAJCAN BAYATILARINDA ARAZ NEHRİNİN YERİ

Habib İDRİSİ

Araz çayı Doğu Anadolunun kuzey bölümünden kaynakları bir çok kollara bölünen, Türkiye Kafkasya ve İran - Kafkasya hudutları - boyunca aktıktan sonra Hazar denizine dökülen bir ırmaştır? Bütün uzunluğu 1059 kilometredir.

Türkiye arazisindeki uzunluğu ise 548 Km. dir. Araz Bingöl dağlarının kuzey doğu yamaclarından ve Erzurum' un güneyindeki yüksek dağlardan bir çok kollar alır, dar vadilerden geçtikten sonra Pasınler ovasına iner. Daha ileride Pesin çayını alır ve bir ırmak görünüşü kazanır. 150 m uzunluğundaki çoban dede köprüsünü geçtikten sonra zivin çayını alır, sonra boğazlara girer, yer yer küçük düzlüklerden geçer, kuvvetli Arpa çayını aldıktan sonra tam bir ırmak görünüşü alır ve 150 km yakın bölümünde Türkiye ile Rusiyye arasında Hudut teşkil eder. Arazla birleşen Arpaçayı da (174) km. Kars bölgesinden yığılan bir kaç koldan teşkil olunur. Kars çayı, çıldır gölü ayağı bunların başlıcalarıdır. Bu iki çay birleşerek Arpaçayına tokulur. Buradan sonra Arpaçayı adı ile Türkiye, Russiyle hudutları boyunca Araz kavşağına kadar uzanır.

Araz Arpa çayını aldıktan sonra güçlü bir ırmak olarak orta Araz Ovalarında (Türkiye'deki bölümü İğdir ovası) yayılarak akar. Bu çevrede Araz'a muhum bir kol karışmaz. Araz çayı bu hudutlardan çıktıktan sonra İran - Rusiyye hudutları uzanır. Doğu-bayezid ovasından geçen ve Ağrı eteyindeki şeynli batakları sularını bu çay, buralarda artık sarı su adı ile geçer, buna Zengibar çayı denir. Araz Küçük Ağrı dağından sonra İran hu-

hudutlarında, şehirleri, kendleri parça ederek yürekleri sızlatan bir şekilde, insanları birbirinden ayırmağa başlar.

Bu acımasız ayrılık kadar döneminde, birinci sefer Azerbaycan'ın Karabağ manalında olan gülüstan mıntıkasında 1813 cı yılda bağlanan Gulustan antlaşması üzere, KARABAĞ, ŞEKİ, ŞİRVAN, GENCE, DERBENT Azerbaycanlı tapmak olmaz ki, bu köprülere sakıt baka bilsin ,en dolu Runlusuda. en soyuk kanlisida burada seksenib dayanacak, içinden ne ise bir sizilti ke çecek.

Göresen, dünyada ikinci bir çay tapılar mı ki, Araz kadar mürekkeb ve faciali tali olsun? Araz kader dilden dile düşsun. Araş kader şiir ve manı mevzusuna çevrilsin, Araz kader ittiham edilsin, umu kuşu hedefine donsun, nifretle damgalansın ve Araz kader sevilsin Sarnatta dönen, arada kalan her iki taraf uçun tokunmaz olan çaylar bir değil, iki değil, la kın yad halklar arasında tabii sedde dönmekle bir halkın koksunu parçalayıp geçmeye aynıleştirmek olmaz, Araz ... Araz Azerbaycan'ın şah damarlarından biri, min illerle bitöv bir halkın sevinç ve bereket menbei olmuş çay indi serhatti ,ayrılıkdi, göz yaşidi.....

Bir vaktlar sevilen ezizlenen Araz, yavaş yavaş ayrılığa bais olan araya hicran salan bir günahkar adı kazandı.

**Araza gemi geldi
Sanadım hamı geldi
Evin yıkılsın felek
Ayrılık demi geldi.**

Ruhumuzda, şiirimizde, taliimizde, Araz derdi deyilen bir dert yaranıb taranıb, kök atıb yayılıb ,daş olub milyonlarla Azerbaycanlının yüreğinden asilip.

Araz Bakı kimi, Tebriz kimi, Erdebil kimi, Şeki, Şirvan, Gence kimi uşaklığima, ilk natirelerime, ilk arzularima, yoldaş olan bir sözdür. Yurdumuzun her yerinde deyilen bir söz vardır :

ARAZ SUYUDUR — YUNGULDUR —, BULANIK OLMASINA BAKMAYIN, BUYURUN BİR İÇİM İÇİM. MİN DERDE DERMANDİR.

Araz boyu, düzenliyen, Arazbasarın, bitip tükenmiyen bir hikayeti var. Haradan başliyasın, güzel tabiatından mı, mert oğullarından mı? Yoksa üstünü ot basmış, addim sesine hasrat kalkan köprülerinden mi?

**Araz Araz, Han Araz
Dağlardan akan, Araz
Gardaştan ayrı saldın.
Evimi yıkan, Araz**

Araz, Azerbaycanın her dağından, her şehriden, her kendinden, ve her bir Azerbaycanlının üreğinden akır.

**Arazı ayırdılar
Kan ile doyurcular
Men sizden aydilmazdim
Zulm ile ayırdılar.

**Ezizim, arka bağla
Arazı arka bağla
Namerdden kardaş olmaz
Derdlere arka bağla

**Akdı kan
Yar yüzünden akdı kan
Araz çepelere döndü
Su yerine akdı kan.**

Bayatılarda halkımızın canlı tarihı hekk olunmuşdur. Adet ve ananelerimizin ,ayrı ayrı yüz yıllıkların, tarihi hadiselerin bayatılarda silinmez izleri kalmıştır.

Dünya tarihlerinde Arazın aks sadası onun yeri ile mükayisede çok, çok büyüktür bu çayın üstünden kimler

atlamayıb? seyyahlar, düşmen orduları, bütün halklar ve millerler, dünyanı nana yollarından biri Halkların ebedi köçaköç ve hereket yolu, dünya medeniyetinin Şarkdan, garba, doğudan, batıya batıdan doğuya geçit yolu.

**Araz senden kım keçti
Kım geç kaldı, kım keçti
Sen gel gezavet eyle
Hansı günüm hoş geçti.**

Arazı dost da geçib, düşmende. bu yuz ilde ise onun ustunden atlayan yollarından talii daha geribedir.

Azerbaycan toprağının hasrat ve intizar mutivleri, Tebriz ve Batı, yukarı ve aşağıdaki şehirler ve kendlerle bağlı, Araz çayı ile alakedar yaranan bayatılarımız, halk poeziyasında hususi merhele teşkil edir. Bu bayatılarda keder umumileşerek büyük bir diyarin, öz varlığını bütün mesuliyeti ile derk denebir milletin derdine çevrilmiştir.

Tebriz ve Araz sözleri ile başlanan bayatılarda keder, hasret, mutivleri ne kadar yurek dağliyan, ağır gem yuku ile dolu olsada, onlarda aynı zamanda geleceye büyük umit ve inam nissi yaşayır.

Azerbaycan halkı, ayrılık yollarında ağıla sığmaz azap ve işkenceler çekmişdirler. Azerbaycanın, neçe neçe büyük sanat ustaları da bu köç yollarında doğulmuş ,ataya varanda, ananı itirmiş, anaya varanda atasız kalmışlar. analar, balalarının ve balalar ise ata ana hasratların ayrılık ve hasratlı günlerinde, içlerinden çıkan dumanlı ah kederleri ile böyle terennum etmişler.

**Araza saldım teştı
Teştımı daşlar deşdı
Anama habar olsun
Ağ gunum kara geçdı

**Araz dibin derındır
Suyun buzdan serındır
Ata, ana, ezizdir
Bala candan şirindir

Araz daşanda biler
Kür de çoşanda biler
Bala ana kadrını
Ayrı duşende biler.

Araz çikmaz huşumdan
Derdi çoktur yaşından
Yazan, oğul gerektir
Neler geçib başımdan.

Araz aşanda meler
Kür kavuşanda meler
Analar balasından
Ayrı düşende meler.

Sırf Arazin yüzünden, kardaş ba-
ci, ve bacılar kardaşlarından ayrı du-
şubdur,

Araz, Araz, can Araz
Sultan Araz, han Araz
Kardaşdan, ayrı salıb
Ne edirsən, kan Araz.

Araz girağındayam
Çeşmi çirağındayam
Kardaş toyun başlayıb
Aşık sorağındayım.

Araz, Araz, han Araz
Gel eyleme, kan Araz
Kardaş deryada kaldı
Ne ahırsan, yan Araz.

Bunlarla yanaşı, yar, yarından
uzak aşınca ve Araz bu iki yureyin
ortasında bir büyük man, yaradınca,
yanan yureklerin alevleri semaye kal-
kir ve yaralı ve niskilli mutivler mey-
dana getirilir.

Araz Araz han Araz
Sultan Araz, han Araz
Çayın, çeşmen kurusun
Benim teki, yan Araz.

Araz degilem daşam
Kür degilem kaynaşam
Yar hasreti çekmekten
Mermere dönmüş daşam.

Arazda, buz ağıladı
Yanda, yarpuz ağıladı

Oğlan, o tayda, kaldı
Bu tayda kız ağıladı.

Araz kalımaz akmaktan
Şimşek doymaz çahmaktan
Gözlerime, kan damdı
Yar yoluna, bakmaktan.

Araz başkan bulanmaz
Geçer daştan bulanmaz
İki hasrat kavuşsa
Suyu yaştan, bulanmaz.

Azerbaycan halkı, bu uzun ayrı-
lıktan sonra, çaresizlikten, dertlerini
kederlerini, ayrılığı, yurek sözlerini te-
mamen bildirmek için, Araz nehrini
suçlu tanıyıp ve onu mes'ul tanıyar ve
şikayetlenirler.

Aman, aman ayrılık
Olur yaman, ayrılık
Eşidende başımdan
Kaldır duman, ayrılık.

Ağ birçekli analar bu derd ve ke-
derlerden sonra, başka bir çare bulma-
yıp ve derde dözen olurlar.

Anam ozan olubdur
Derde dözen, olubdur
Haktan bağlanan dilim
Erze yazan olubdur.

Araz boy verendi
Boylasan, boy verendi
Hasretidi doğma sese
Çağırsan, hay verendi.

Fırkatda tökülen göz yaşlarını da
böyle terennum edilir.

Araz gelir daşından
Suyu kalkır başından
Ezel, dumduzu idi
Bulandı göz yaşımndan.

Burada, aşıkların derdleri çoşur ve
bir nişanlının, nişanlısi, bu tay veya, o
tayda galıb ve yurek sızlayır ve bu
derdi bele anlatır.

Arazam küre bendem
Bulbulem gule bendem
Dindirme kan ağılarak
Bir şirin dile bendem.

Araz uste, buz uste
Kabap yanar köz uste
Koy meni oldursunler
Bir ala göz kız uste.

Bir bayatıda, anaların yurekleri ayrılık ateşi ile yanmasını çok bir acı şekilde bele dile getirir.

Araz, daşanda meler
Kür kavuşanda meler
Bala, öz anasından
Ayrı duşende meler.

Bu derdlerden sonra, çaresiz kalan, derdli halk, Araza yalvarır. Belki öz yarına ve sevgilisine kavuşsun.

Araz, Araz han, Araz
Gel eyleme. kan araz
Koy gedım, yar gızleyır
Nedir, bu tuğyan, Araz.

Araz, Araz can Araz
Ne gedirsen, yan Araz
Sevgilim, gemidedır
Gel eyleme, kan araz.

Bu sefer yarından heber almayınca, Arazi gargışlayır.

Araz, Araz han Araz
Dağlardan akan, Araz
Yardan bir haber getir
Evimi yikan Araz.

Araz, Araz, han Araz
Men sene, kurban Araz
Zaman meni yandırdı
Sen de alış, yan Araz.

Azerbaycanın mert oğlu, gorkemli şairi ve kuvvetli yazarı Sabır Rustemhanlı ömür kitabında bele deyir :

Bir dostum zarafatla deyirdi, ey kaş Arazın ustunden yollar açıla her şeyi atıb cenuba gederdim. Orada bir kolun, bir ağacın hukukçusu olmagada razıyam.

Menim de en büyük arzum ne vaktse, o tayda normal bir ibtidaii mekteb muellimligi işlemekdir

Teki yollar açıla kaş yollar açıla

Bu kanlı kadalı tarih yaşamış ağ sakkal, gadım bir halkın 159 yıllık arzusudur.